

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

На правах рукопису

ШЕВЕЛЬОВА
Світлана Олександрівна

**Економічні проблеми розвитку
сільськогосподарських та переробних
підприємств в умовах трансформації
форм власності**

(на прикладі Тернопільської області)

Спеціальності: 08.06.01 — Економіка підприємств
і форми господарювання
08.10.02 — Територіальні системи
та комплекси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

ЛЬВІВ-1995

00755439 (X)

АВ 32. 689

Робота виконана в Тернопільській академії народного господарства.

Дисертація є рукописом.

Науковий керівник — доктор економічних наук, професор

Олійник Василь Михайлович.

Офіційні опоненти: — доктор економічних наук, професор

Яремчук Іван Герасимович;

— кандидат економічних наук

Фрис Роман Дмитрович.

Провідна установа — Львівський державний університет ім.І.Франка

Захист дисертації відбудеться « 3 » листопада 1995 р. о 11 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.04.10.01 по захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора наук в Інституті регіональних досліджень НАН України за
адресою: 290008, Львів-8, вул. Театральна, 17.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту регіональних досліджень
НАН України.

Автореферат розісланий « 2 » серпня 1995 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук**

В.І.ЖОВТАНЕЦЬКИЙ

AB - 32.609

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

1.1. Актуальність теми дисертаційного дослідження. Становище України характеризується глибокими кризовими явищами, які охопили всі сфери народного господарства. Різкий спад виробництва у сільському господарстві призвів до необхідності радикальної модифікації існуючої системи ведення агропромислового комплексу в цілому. Від ефективного реформування аграрного виробництва та суміжних з ним галузей залежить можливість здійснення активних ринкових відносин у всьому народному господарстві країни.

Незалежність та економічна самостійність України потребують створення сучасного агропромислового комплексу (АПК), який би відповідав розвинутій господарській структурі і ринковому механізмові США, Канади, Німеччини та інших розвинутих країн. Задіяти наявні в галузях сільськогосподарського виробництва країни резерви можна шляхом переходу до багатокладності та раціонального поєднання різних форм власності і господарювання. Одним з шляхів розв'язання даної проблеми є поступова трансформація колективного аграрного сектору та інших сфер АПК в організаційні форми, що базуються на приватній власності на майно та землю і передбачають як колективне, так і індивідуально-сімейне їх використання.

До цього часу в Україні не створено достатньої структури сільськогосподарського виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Тут також все ще не діють високоєфективні служби різностороннього сервісного призначення. Діюча інфраструктура в системі АПК має незавершений організаційний і обмежений функціональний характер діяльності, відзначається монополізованими принципами міжгалузевих економічних стосунків, що ставить виробників сільгоспсировини в неадекватне економічне і соціальне становище.

Аналіз ситуації, в якій опинилося сільське господарство країни, потребує комплексного аналізу стану функціонування всіх сфер АПК. При цьому важливо вивчити реальні та перспективні соціально-економічні передумови розвитку сільськогосподарських та переробних галузей виробництва з урахуванням конкретних регіональних особливостей і резервів, які можна задіяти при трансформації форм власності та моделюванні нових господарських систем.

Складність проблеми полягає в тому, що Україна не має практичного досвіду проведення таких перетворень в оптимальному режимі. А здійснювати їх потрібно з найменшими втратами в економічному і соціальному планах, що вимагає виваженого підходу і ретельного вивчення. Вирішення питань особливо актуальне для західного регіону України і Тернопільської області зокрема. Адже саме тут склалися специфічні соціально-економічні особливості в розвитку продуктивних сил АПК, які в нинішній перехідний період мають реальний потенціал для швидкого створення необхідних ринкових передумов і структур. Значимість і новизна вивчення цих питань обумовлюють актуальність даного дослідження і вибір теми дисертації.

1.2. Мета і завдання дослідження. Основною метою дослідження є наукове обґрунтування соціально-економічних передумов оптимального розвитку різних сфер АПК західного регіону України в процесі реформування власності і переходу до ринкової економіки.

Відповідно до поставленої мети були вирішені такі питання науково-методичного і прикладного характеру:

- узагальнено теоретичні положення суті, сучасні риси розвитку сільськогосподарського виробництва та підприємств переробних галузей промисловості в умовах трансформації форм власності;

- здійснено аналіз особливостей і стану діяльності сільськогосподарських та переробних підприємств України в період переходу до ринкової економіки;

- проведено класифікацію і оцінку існуючих організаційних форм сільськогосподарського виробництва Тернопільської області;

- визначено схему збалансованості міжгалузевих та міжгосподарських зв'язків на прикладі сільськогосподарських і переробних підприємств області та обґрунтовано шляхи і методи регулювання їх розвитку;

- досліджено вплив форм власності на рівень ефективності виробництва в аграрному секторі економіки;

- обґрунтовані раціональні шляхи і методи реформування земельних і майнових відносин в сучасних умовах розвитку сільськогосподарських підприємств.

1.3. Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження є теоретичні, методичні і практичні аспекти економічних передумов розвитку сільськогосподарських та переробних підприємств західного регіону України з урахуванням нинішніх процесів трансформації власності, формування ефективних міжгалузевих і міжгосподарських зв'язків між агропідприємствами (в т.ч. фермерами) і центрами промислової переробки сільгоспсировини.

Об'єктом дослідження є різні господарські агроформування та підприємства по переробці сільгоспсировини ряду районів Тернопільської області, для яких характерна багатогалузевість, висока товарна спрямованість виробництва, активізація ринкових відносин.

1.4. Методологія і методика дослідження. Теоретичною, методологічною і методичною основами дослідження є теорія пізнання соціально-економічних процесів і закономірностей вивчення тенденцій та динаміки розвитку складових частин АПК в конкретних умовах розвитку різних форм власності і вимог ринкової економіки. При цьому враховувались реальні історичні умови та регулююча роль державних нормативних і законодавчих актів, укази Президента, постанови уряду і парламенту України з питань удосконалення економічного і соціального механізму господарювання в сфері сільськогосподарського виробництва. У процесі дослідження використовувались роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячені різноманітним проблемам розвитку АПК: Саблука П.Т., Бугуцького О.А., Гайдуцького П.І., Логвиненка В.В., Лукінова І.І., Долішнього М.І., Онищенко О.М., Конигіна А.А., Прейгера Д.В., Михасюка І.Р., Тринька Р.І., Злупка С.М., Юрчишина В.В., Янда Л., Хенпнера Г., Міленбуша Х., Дюме М. та інших.

В процесі дослідження застосовувались різні методи: статистичні групування, розрахунок відносних та середніх величин, порівняльний економічний аналіз, експертні оцінки явищ, балансовий, розрахунково-конструктивний, абстрактно-логічний методи обробки і аналізу даних. Сукупне і вибіркоче застосування цих методів дало змогу досягти достатньої достовірності одержаних результатів.

Інформаційну основу досліджень склали: державна статистична звітність по системі АПК, матеріали обстежень економічного рівня розвитку адміністративних районів і окремих підприємств, дані про результати господарської діяльності колективних і приватних господарств, річні програмні розробки і матеріали з земельної реформування та приватизаційних процесів, результати становлення нових аграрних формувань і розвитку ринкових відносин в умовах Тернопільської області, нормативні документи державних управлінських органів, загальнодержавного й місцевого рівня, спеціальна література, повідомлення періодичної преси тощо.

1.5. Наукова новизна роботи. Новими науковими результатами дослідження є розкриття комплексного впливу процесів приватизації в системі сільськогосподарського виробництва та створення ефективних організаційних форм його ведення, становлення агробізнесу та підприємницької діяльності.

При аналізі перехідного періоду становлення ринкової економіки визначається конкретна роль, місце і засоби державного регулювання по забезпеченню збалансованих, паритетних відносин між містом і селом, стимулювання стратегічних і пріоритетних галузей сільськогосподарського виробництва.

Пропонується схема і методична програма територіально збалансованого виробництва і споживання продуктів продовольства, оптимізації сировинної бази переробних підприємств АПК. Розробка та практичне застосування такої програми здійснені за участю автора роботи у Тернопільській області в 1993 році.

В дисертації пропонуються нові економічні і соціально-правові механізми більш раціонального і прискороного реформування земельних, майнових та інших відносин в галузях сільськогосподарського виробництва.

В процесі дослідження виявлені недоліки в існуючому законодавстві, які гальмують розвиток підприємництва та приватизаційних процесів на селі, і розроблено рекомендації по їх усуненню.

1.6. На захист виносяться такі аспекти передумов економічного розвитку підприємств АПК:

— необхідність зваженої послідовності і обґрунтованої нормативно-правової системи розвитку підприємств аграрної сфери, досягнення стабільного законодавства і регулюючої політики держави в ринкових відносинах між містом і селом;

— висновки з узагальнення процесів приватизації колективного майна і землі та критичної оцінки допущених помилок і недоліків;

— пропозиції по посиленню державної підтримки розвитку сільського господарства, вдосконаленню кредитно-фінансової та податкової систем;

— висновки щодо економічної та соціальної ефективності нових форм господарювання, їх перспективності в умовах ринкової економіки.

1.7. Практична цінність роботи. Результати досліджень можуть служити методологічним і методичним інструментарієм оптимізації приватизаційних і ринкових процесів на сільськогосподарських та переробних підприємствах як Тернопільської, так і інших областей країни.

Матеріали роботи містять інформаційну базу і опис фактів та явищ з практики господарювання, приводиться досвід ряду зарубіжних країн, який може бути використаний для удосконалення нормативно-правового законодавства щодо проведення земельної реформи, реформування майнових відносин на селі, оптимального оподаткування та інших актів, попередження негативних ситуацій і прорахунків в економічному і соціальному житті суспільства. При їх використанні в навчальному процесі вони дозволять поглибити висвітлення ряду тем з курсу економіки і організації агропромислового виробництва.

1.8. Апробація роботи. Основні положення роботи доповідались на науково-практичній конференції: «Удосконалення міжгалузевих та міжгосподарських зв'язків у тваринництві». Тернопіль. 1995 р.

Результати досліджень автора доповідались на наукових семінарах кафедри аграрного менеджменту і права Тернопільської академії народного господарства за 1994-1995 рр. Крім того, окремі з матеріалів використані при формуванні балансу виробництва і норм споживання продовольчого фонду Тернопільської області в 1993 році.

Розроблені дисертантом положення і методологічні підходи застосовувались при здійсненні приватизаційних процесів у аграрному секторі Тернопільської області.

1.9. Публікації. За результатами виконаних досліджень опубліковано 6 наукових робіт загальним обсягом 6,4 друк. аркушів, в т.ч. автора — 5,4 друк. аркушів.

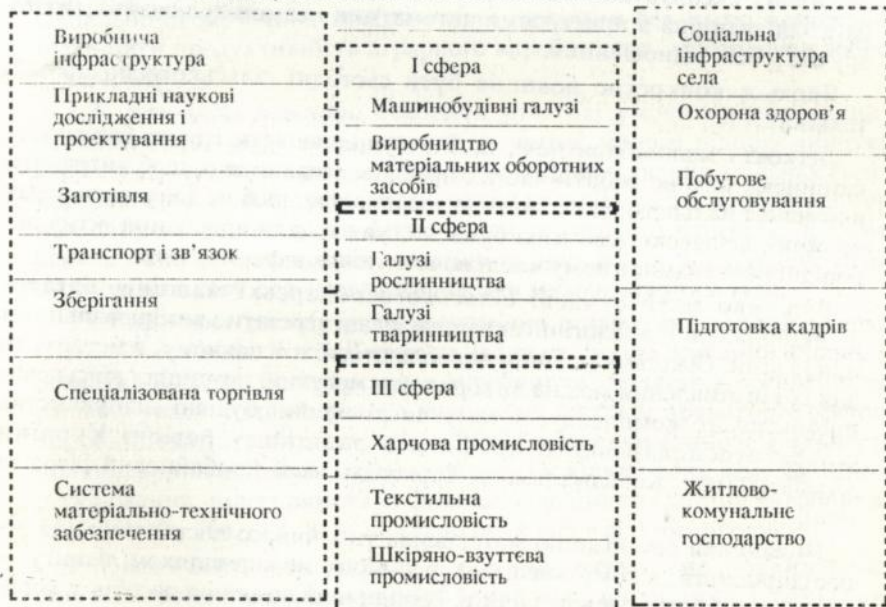
1.10. Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота викладена на 193 сторінках, складається із вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій, списку використаної літератури в кількості 109 найменувань, має 23 таблиці, 5 схем, 3 діаграми і 10 додатків.

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

2.1. Нинішній агропромисловий комплекс являє собою широко розгалужену регульовану систему господарювання з різними рівнями регіонального взаємозв'язку і підпорядкування. Його первинна форма — агропромислове підприємство. Наступна ланка — локальні (територіальні) агропромислові формування, які разом узяті формують народногосподарський агропромисловий комплекс країни. Сільськогосподарське виробництво є основною ланкою, ядром агропромислового комплексу. Автор погоджується з існуючою в літературі структурою розвитку АПК (див. схему 1).

Схема 1.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА АПК

Для нині діючих об'єктів АПК характерні такі специфічні риси:

1) широко розповсюджена колективно-кооперативна форма власності;

2) високий рівень самоінвестування, тобто нарощування основних фондів за рахунок власних джерел;

3) відносна стабільність трудових колективів та виробничої обстановки;

4) високий рівень зносу основних фондів у більшості сільськогосподарських підприємств та необхідність їх розширеного відтворення;

5) низький рівень рентабельності агропромислового виробництва та важливість її підвищення;

6) низькі викупні можливості працівників сільськогосподарського виробництва в зв'язку з невисоким рівнем заробітної плати;

7) низький рівень ринкової оцінки вартості майна сільськогосподарських підприємств порівняно з їх балансовою оцінкою в інших галузях народного господарства.

2.2. Однією з основних причин нинішнього відставання сільського господарства є високі ціни на техніку, паливо і добрива. Тому необхідно вирішити принципово нові проблеми сільгоспмашинобудування, оскільки у зв'язку з переходом на нові форми господарювання (фермерські господарства, селянські спілки і т.д.) потрібна техніка більш якісніших експлуатаційних параметрів, в тому числі малогабаритна, багатоопераційна з пристроями автоматики і саморегулювання, тобто зручна у всіх відношеннях.

Якою ж конкретно повинна бути сьогодні сільськогосподарська техніка?

Легкою і малогабаритною, щоб не ущільнювати ґрунт; багатоопераційною, щоб не робити частих проїздів; ощадливою, щоб витратити найменше пального; технологічно досконалою, щоб не допускати втрат врожаю; дешевою, щоб ціна була доступною для придбання всіма агропідприємствами, в тому числі початкуючими фермерами.

Важливо мати сучасні сільськогосподарські машини, багатофункціональні технологічні автоматизовані агрегати з вимірювальними приладами. Оскільки машини виробляються, в основному, з металу, то для їх виготовлення можна використати могутній потенціал військово-промислового комплексу, в тому числі машинобудівні підприємства сільськогосподарського профілю в західному регіоні України (Львівсільмаш, Ковельсільмаш, Тернопільський комбайновий завод та інші).

Поліпшити організацію матеріально-технічного постачання для агропідприємств, в тому числі для фермерів, можна шляхом лізингу — своєрідної форми оренди машин, обладнання та інших засобів у користування на відповідний термін з виплатою орендної плати. Лізинг, з одного боку, є формою фінансування капіталовкладень, а з іншого — формою реалізації товару. В цивілізованих країнах ця форма ринкових

стосунків дуже поширена, тому що переваги лізингових операцій відчують всі його учасники.

Функціонально-галузева структура АПК вважається прогресивною, якщо частка галузей, які виробляють засоби виробництва, переробляють сільськогосподарську продукцію і обслуговують сільське господарство, підвищується. Від того, яким чином розвиватиметься виробнича інфраструктура на селі, значною мірою залежить рівень збалансованості всіх складових частин розвитку аграрного виробництва і оптимальна пропорційність між ними, кінцевий результат діяльності агропромислових галузей, забезпечення споживачів дешевими і якісними продуктами харчування, технічною сировиною.

Не менш важливу роль відіграє розвиток сучасної соціальної інфраструктури. Сьогодні на селі спостерігається катастрофічна ситуація, оскільки молодь через важкі умови праці, відсутність достатнього вибору робочих місць змушена залишати сільську місцевість, мігрувати в міста і, навіть, виїжджати за межі країни. Тому виробнича і соціальна інфраструктури повинні більш цілеспрямовано забезпечувати матеріально-технічні і соціально-побутові умови життя в сільській місцевості для активізації зайнятості в аграрному виробництві. Очевидно, Верховна Рада, уряд України повинні посилити увагу до вирішення соціально-економічних проблем села, оскільки без цього неможливо підвищити продуктивність аграрного виробництва, забезпечити добробут народу.

2.3. Для села важливо створити пільгові умови кредитування і фінансування, які б стимулювали розвиток малого підприємництва, агробізнесу тощо. В країнах Європи таке фінансування здійснюється у перспективні, нові галузі бізнесу, науки і техніки через мережу венчурних фірм — це своєрідне формування ризикового капіталу, в якому беруть участь фізичні особи, пенсійні та інші фонди. У вирішенні цього питання важливу роль могли б відіграти місцеві органи влади.

Узагальнення досвіду ряду економічно розвинутих держав (Англії, США, Німеччини, Чехії, Китаю та ін.) показує, що основний напрямок розвитку сільськогосподарського виробництва полягає в посиленні державної уваги, насамперед, до вирішення проблем приватного сектору виробництва, агробізнесу, різнобічної підприємницької діяльності, поліпшення земельного законодавства. Особливу роль відіграє цінове регулювання, цілеспрямована фінансова допомога і дотації виробникам дефіцитних, або, навпаки, надлишкових видів сільгосппродукції.

У Німеччині, наприклад, особливо інтенсивно розвивається сільськогосподарське машинобудування, виробнича і соціальна інфраструктура в сільській місцевості, різні форми виробничої кооперації землевласників. Деякі із кооперативів подібні за структурою до колгоспів. Але найбільш характерною рисою є переважання невеликих

за розмірами виробництва. Там сьогодні функціонує більше 2 млн. різних фірм, підприємств, асоціацій, корпорацій і компаній, 665 тис. дрібних господарств сімейного типу, у володінні і розпорядженні яких є 11,8 млн. га землі. Активна діяльність всіх цих форм господарювання вивела державу на перше місце серед експортерів сільськогосподарської продукції, обігнавши США і Японію.

В Англії для потреб фермерських господарств успішно діє офіційно створена консультативна організація, яка надає наукові, професійні, технічні поради фермерам, виробникам і землекористувачам. Така служба є складовою частиною Міністерства сільського господарства, яка має аналогічні за функціями свої філіали в різних районах. Дана служба також допомагає здійснювати підготовку планів і прогнозів руху грошових засобів. Крім того, в Англії існує Національний союз фермерів та інші служби й організації з подібних напрямків діяльності. Зокрема, конкретну допомогу тваринницьким фермерським господарствам надає Комісія по «М'ясу і Тваринах», яку фінансує сільськогосподарська промисловість. Ця організація пропонує ціновий діапазон для продукції і консультативні послуги. Крім того, функціонує ряд програм, в яких держава реалізує свою аграрну і продовольчу політику.

В США нинішня аграрна політика спрямована на стимулювання укрупнення розмірів фермерських господарств, створення акціонерних товариств, асоціацій, тощо. Земельні відносини в країні будуються на приватній власності, яка передбачає володіння і використання землі, здачу її в оренду, заклад земельних ділянок.

В Угорщині характерними особливостями нинішніх перемін є процеси приватизації і розвиток підприємництва на селі. Вже в 1991 році тут у приватному користуванні знаходилося 1,3 млн. га (або 20% сільгоспугідь), а 15% підприємств харчової промисловості були перетворені в акціонерні товариства зі змішаним типом власності. Галузі, які мають велике державне значення, залишаються в руках держави. Важливим є створення державних інститутів регулювання ринку і механізму його функціонування. Ліквідовуються дотації на інвестиції, зв'язані з розвитком інфраструктури. Гроші, призначені для цієї мети, направляються на розвиток відсталих регіонів. Збільшується кредитування, особливо під розширення експорту сільгосппродукції.

Перший досвід переходу до ринку в Чехії, Угорщині і Польщі показав, що ігнорування сільськогосподарського виробництва, монопольне становище заготівельних, торгівельних організацій і постачальників, зменшення дотацій сільському господарству, несприятливість кредитної політики привели до ряду негативних наслідків: зростання цін на засоби виробництва, зменшення збуту сільгосппродукції та ін. Вихід із становища здійснено через ринкове регулювання і захисну політику, розширення кредитування сільськогосподарських підприємств і організацій, харчової промисловості. Трансформація власності передбачає

раціональне і ефективне з'єднання сільськогосподарського виробництва з переробними галузями, торгівлею, включаючи спільну участь у розподілі прибутків від кінцевого виробництва продукції.

Всі особливості напрямків і створення умов для ефективного ведення аграрного виробництва в цивілізованих державах можуть бути творчо застосовані в наших умовах, оскільки не потребують потужних витрат і сил, але є також важливими і необхідними для працівників наших полів і тваринницьких ферм. Такий державний підхід забезпечить оптимальний шлях перебудови організаційно-фінансового механізму сільськогосподарського виробництва, дасть змогу уникнути помилок і надмірних витрат, пов'язаних із нинішньою корінною реконструкцією агропромислового виробництва.

Колишній Радянський Союз, в тому числі Українська РСР, не мали достатньо обгрунтованої стратегічної аграрної політики. В той час, коли цивілізовані держави дбали про пріоритетне місце виробників сільськогосподарської продукції, ріст культури ведення землеробства і тваринництва, в СРСР здійснювалась гігантоманія, впроваджувались тоталітарні програми планового насильства над природою, безальтернативне централізоване управління всіма галузями аграрного сектору виробництва.

Україна має чималі можливості для успішного розвитку агропромислового виробництва. Адже четверта частина світових чорноземів належить нашій державі. Люди села відзначаються хліборобською майстерністю і працьовитістю. Завдання сьогодні полягає в тому, щоб більш широко, на науково-технічній основі мобілізувати наявні економічні і соціальні резерви розвитку кожного регіону країни.

2.4. У всіх регіонах України, в тому числі в Тернопільській області, спостерігається тенденція до збільшення селянських спілок (створюються на основі реорганізації колгоспів і радгоспів), а також колективних сільськогосподарських підприємств (КСП). На 1.01. 1995 року на Тернопільщині діяло 220 селянських спілок і 167 КСП, тоді як число колгоспів зменшилося до 65 (з них 60 — із пайовими відносинами). Збільшилася кількість агрофірм (20 од.), акціонерних товариств (26 од.) і агрокооперативних формувань (14 од.), селянських (фермерських) господарств (685 од.), а також утворилось 2 асоціації селянських фермерських господарств. Крім того, продовжують діяти 42 радгоспи і 14 міжгоспів. У 1993 році в аграрному секторі з'явилися спільні підприємства (9 од.), 19 малих підприємств. Отже, в сучасних умовах аграрне виробництво здійснюється при співставленні різних форм господарської власності (державної, приватної, індивідуальної, кооперативної, колективної, змішаної).

2.5. Порівняння показників продуктивності виробництва (табл. 1) дає можливість зробити висновок, що однією з перспективних організаційних форм виробництва є селянське (фермерське) господарство.

Таблиця 1.

**ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ ПРОДУКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА
АГРОПІДПРИЄМСТВ З РІЗНИМИ ФОРМАМИ ВЛАСНОСТІ (1992-1994 рр.)¹**

Показники	1992		1993		1994		1994 в % до 1992	
	громад- ський сектор	фермер- ське госпо- дар- ство	громад- ський сектор	фер- мер- ське госпо- дар- ство	громад- ський сектор	фер- мер- ське госпо- дарство	громад- ський сектор	фер- мерське госпо- дарство
Виробництво валової продукції в розрахунку на 100 га с/г угідь, всього: тис. крб.	83,5	176,0	79,0	523,3	73,5	510,5	88,0	290,0
в т.ч.:								
рослиництва	48,6	155,8	47,5	450,5	44,0	470,6	90,5	302,0
тваринництва	34,9	20,2	31,5	81,8	30,7	19,8	87,9	395,0
на середньорічного працюючого, крб.	5744	4265	5483	7339	5156	8051	89,7	188,7

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики (в порівняльних цінах за 1983 рік).

Дані табл. 1 свідчать, що приватизований сектор області підвищив продуктивність використання сільгоспугідь у 2,9 раза, тоді як у громадському секторі відбувся спад валової продукції на одиницю земельної площі на 12%. Якщо продуктивність праці в приватизованому секторі зросла на 88,7%, то в громадському секторі вона знизилася на 10,3%. На протязі 1992-1994 рр. показник виходу валової продукції на 100 га сільгоспугідь в селянських (фермерських) господарствах переважав аналогічний показник громадських господарств у 2-7 разів, по продуктивності праці — в 1,3-1,5 разів (за винятком 1992 р.). Особливо переконливої переваги селянські (фермерські) господарства досягли у веденні землеробства.

Слід відмітити, що для нових форм господарювання ще не скрізь створені рівноцінні умови, що гальмує ефективність процесу трансформації організаційних форм власності. Наприклад, в області важливо було б відновити діяльність агрокомбінатів, корпорацій, агропромислових об'єднань, в тому числі науково-виробничого об'єднання «Гречка». Такі територіальні агропромислові формування дозволяють краще організувати використання місцевих сировинних, матеріально-технічних

і трудових ресурсів. Фермерські господарства в умовах функціонування агрокомбінатів, територіальних об'єднань мають змогу одержати необхідний агросервіс, матеріально-технічне постачання, консультаційну допомогу тощо.

2.6. Підрядні відносини — початковий етап самостійного існування первинних виробничих підрозділів і зародження нових форм господарювання. Підряд у бригаді, ланці, на фермі — це форма внутрішньогосподарських госпрозрахункових відносин, яка характеризується порівняно із звичайними підрозділами, вищим рівнем виробничої самостійності і довірливими взаємовідносинами, які ґрунтуються на взаємних інтересах підрозділу і керівництва господарства.

Розвиток підряду став рушійною силою внутрішньогосподарських орендних відносин, що забезпечило підвищення рівня самостійності підрозділів, які функціонують на основі оренди майна і землі, створило передумови для паювання і поступового формування фермерських господарств і кооперативів.

Однак дослідження орендних колективів у різних районах Тернопільської області показало, що у більшості випадків такі колективи не мають ще достатньої самостійності в організації виробництва, в тому числі і в розподілі доходів. Орендні колективи також не мають належних прав на вироблену продукцію і тому не зацікавлені в розвитку самостійних відносин з банком і фінансовими органами. Оренда, як форма господарювання, може бути ефективною і посідати належне місце в системі економічних відносин тоді, коли виходитиме від самих орендарів, а держава створить відповідні умови для її функціонування.

2.7. Аналіз показує, що всі діючі форми господарювання мають як позитивні, так і негативні сторони виробничої і трудової діяльності. Тому рівень перспективності всіх видів господарських формувань важливо оцінювати не лише з економічних позицій, але й соціальних, враховуючи умови для розвитку гармонійної індивідуальності працівників, почуття господаря, можливостей виявлення творчої праці, формування високої свідомості у ставленні до справи.

З точки зору використання капіталовкладень та технічних засобів більші за розмірами господарства ефективніші. Так, за оцінкою українського вченого Месель-Веселяка В.Я. для фермерського господарства з розмірами землекористування 50 га необхідно капіталовкладень у рослинництво 52 млн. крб. (за цінами травня 1993 року), 100 га — 62 млн. крб., 300 га — 92 млн. крб., або відповідно 1044,6; 620,4; 305,4 тис. крб. на 1 га. Отже, зростання земельної площі в 3 рази вимагає збільшення капітальних вкладень на 50%, від розміру господарства залежить ефективність використання техніки й інших основних виробничих фондів транспорту, трудових ресурсів тощо. Особливо важливим є фактор раціонального використання технічних засобів, оскільки ціни на них підвищилися в тисячі разів. Тому, на нашу думку, необхідно розвивати фермерство лише товарного типу і не допускати утворення надто дрібних господарств. Очевидно, доцільно створювати висококомеханізовані селянські господарства оптимального розміру, щоб із часом

(через 5-7 років) вони могли успішно конкурувати з іноземними фермерами. Досвід країн Західної Європи свідчить, що ефективність виробництва значно вища там, де розміри землекористування перевищують 100 га, у США — 400 га. При цьому досягається повна трудова зайнятість фермера, спостерігається висока ефективність використання основних виробничих фондів.

2.8. Сільськогосподарське виробництво має ґрунтуватись не на підпорядкуванні однієї форми господарювання іншій, а, тим більше, не на насильницькій заміні. Між різними типами підприємств повинна виникати практична необхідність взаємовигідної співпраці, партнерства. При цьому різні форми господарювання, залежно від природно-економічних умов регіону, можуть раціонально доповнювати одна одну.

Таким чином підтвердити свою життєздатність усі форми власності та типи господарств можуть лише тоді, коли забезпечать особистий матеріальний і духовний інтерес людей, високий рівень виробництва якісної продукції, економічну ефективність підприємства, його здатність до ринкової конкуренції.

2.9. У системі управління обласним АПК (Тернопільська область) важливе місце займає оптимізація міжгосподарських і міжгалузевих зв'язків. Формування раціональних внутрішніх і міжобласних товаропотоків (як результат таких зв'язків) є важливою передумовою забезпечення збалансованого продовольчого фонду області відповідно до виробничих потреб, до обґрунтованих норм споживання. Технічне вирішення такого підходу здійснюється на основі спеціально розробленого балансу виробництва та споживання сільськогосподарської продукції (табл. 2).

Механізм складання балансу дає змогу встановити продовольчі ресурси області, їх поступлення ззовні, визначити найбільш доцільний розподіл. У підсумку встановлюється реальна недостача або надлишок тих чи інших видів продукції.

Дані продовольчого балансу свідчать про те, що населення Тернопільщини споживає більше норми картоплі в 1,9 раза, а хлібопродуктів — в 1,5 раза. В той же час проти діючих норм у 2 рази менше споживає овочів, в 2,4 раза — фруктів, в 1,8 і 1,1 раза — м'яса і молока. Отже, таке харчування жителів області далеке від раціональних норм, що має негативні наслідки для їх здоров'я. Очевидно, в області слід здійснювати заохочення господарств, займатися більш інтенсивно вирощуванням овочів і фруктів, що дало б змогу зменшити їх ціну і збільшити споживання. Потребує якісного поліпшення кормова база для відгодівлі худоби, свиней та птиці. При цьому дуже важливо стимулювати фермерів щодо активнішої спеціалізації по галузях тваринництва (забезпечити їх пільговими кредитами, будівельними матеріалами для спорудження тваринницьких приміщень, комбикормами і ін.).

2.10. Власність, є перш за все, економічна (базисна) категорія, але вона є й юридичною (надбудовою). Власність є умовою виробництва, процесом виробництва і результатом виробництва, поєднуючи різні економічні форми діяльності в єдине ціле. Будь-які докорінні зміни в еко-

Таблиця 2.

БАЛАНС ВИРОБНИЦТВА ТА СПОЖИВАННЯ ОСНОВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИДІВ ПРОДУКТІВ
У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ за 1993 р.

	Картопля, тис. т	Овочі, тис. т ти. т	Фрукти, ягоди, тис. т	М'ясо (заб. вага), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця, млн. шт.	Зерно, тис. т
1. Ресурси							
— валове виробництво	955	132	44	92	559	355	1230
— поступлення з-за меж області	—	5	2	2	3	—	—
Всього ресурсів	955	137	46	94	662	355	1230
2. Розподіл							
— насіння	295	—	—	—	—	—	145
— на корм худобі	250	6	—	—	—	—	790
— поставка продукції за міжрегіональними і міжурядовими угодами	64	12	—	31	156	28	82
— продукція для підприємств переробної галузі	18	6	7	5	24	39	15
— переробка у власних цехах с/г підприємств	15	—	—	9	14	—	5
— споживання населенням області (населення 1180,3 тис. чол.)	313	113	39	49	368	288	193
— в т.ч. на 1 жителя області (кг)	265	96	33	42	312	244	163
Раціональна норма споживання	108	185	79	73	360	250	107

номічній структурі суспільства повинні починатися з відповідних перетворень у відносинах власності.

Автор дослідження погоджується з думками вчених Логвиненка В. і Лазня І. про те, що головними структурними елементами власності виступають:

1) спосіб і характер поєднання факторів виробництва — особистого і речового;

2) привласнення результатів економічної діяльності, тобто суб'єктивізації об'єктів привласнення, що становить головний внутрішній зміст всього процесу привласнення;

3) суб'єкти привласнення (індивідум, сім'я, колектив і т.д.);

4) об'єкт привласнення (життєві блага, що виробляються, тваринний і рослинний світ, цінні папери і т.д.).

Реальне реформування власності — це процес перетворення підприємства у нову організаційно-правову форму з приватизацією землі й іншого майна (згідно з Законом України «Про власність», «Про колективне сільськогосподарське підприємство» та інші). Таке реформування можливе за умови забезпечення повної виробничої самостійності структурних підрозділів (первинних кооперативів, орендних та ін.), економічно обґрунтованого розподілу майна і створення всім структурним підрозділам рівних економічних умов.

Економічний стан галузей аграрної сфери зумовлює ряд завдань, які потрібно вирішувати при проведенні приватизації. Основні з них полягають у наступному:

— забезпечення роздержавлення галузі, в тому числі і землі як основного засобу виробництва;

— передача прав на майно і землю безплатно всім членам підприємств (колгоспів і радгоспів) як працюючим так і пенсіонерам;

— формування приватних підприємств на основі конкурсного відбору власника;

— збереження економічного потенціалу галузей та створення передумов для прискореного розширення, формування багатокладної економіки;

— варіантність рішень у виборі форм господарювання.

2.11. Процес приватизації не повинен бути самоціллю, а основною передумовою проведення економічної реформи з метою виведення продукольчої сфери з кризового стану, забезпечення соціального захисту та майнових прав громадян України.

Об'єктами приватизації можуть бути всі підприємства по виробництву сільськогосподарської продукції, а також допоміжні, обслуговуючі, переробні та ті, які виготовляють основні засоби для другої сфери АПК.

Через вирішення питання реформування господарств слід реалізувати головну мету приватизації — створення власника — підприємця, який несе повну відповідальність за діяльність приватизованого чи колектив-

ного підприємства, зацікавлений у підвищенні його ефективності і має всі права для реалізації своїх інтересів.

Реформування колгоспів і радгоспів може проводитися такими шляхами: добровільний поділ підприємств на селянські (фермерські) господарства з наступним об'єднанням у спілку селянських господарств, асоціацію підприємств, корпорацію; реорганізація господарств в акціонерні товариства або у виробничі кооперативи; кооперативізація (групова приватизація) господарств як цілісних майнових комплексів.

Наприклад, в агрокорпорації «Липівка» Томашпільського району Вінницької області на базі колишнього колгоспу створили об'єднання реальних власників і безпосередніх виробників продукції для досягнення спільної мети. В процесі реформування колгоспу створили 16 виробничих кооперативів (кожен з них працює в автономному режимі). Взаємовідносини між кооперативами здійснюються за принципом купівлі-продажу по ринкових цінах. Певна частина коштів відраховується на загальні потреби корпорації, в т.ч. на утримання управління. При цьому його функцією є координація складного економічного механізму, забезпечення відповідних економічних і соціальних умов життя і праці всіх членів корпорації. Такий підхід самоорганізації і принципу функціонування забезпечує високий економічний ефект господарювання. У 1994 році агрокорпорація одержала 38621 млн. крб. прибутку, річна оплата праці в середньому на кожного працівника склала 33927 тис. крб. Рівень рентабельності виробництва склав 69,7%.

Для прискорення роздержавлення і приватизації земель необхідно провести ряд додаткових заходів:

- забезпечити систематичну інформацію про хід процесів роздержавлення і приватизації;

- організувати в достатній кількості картографічний матеріал та інші необхідні засоби для здійснення актів приватизації;

- підвищити рівень кваліфікації і якісний склад служби по приватизації;

- своєчасно вдосконалювати з урахуванням набутого практичного досвіду діючі нормативні акти, правові положення та інструктивні матеріали;

- здійснювати грошову оцінку земель з урахуванням її якісного складу;

- земля повинна стати об'єктом купівлі-продажу при певних обґрунтованих правових застереженнях;

- доцільно розробити пакет законодавчих актів, які б регламентували оренду і купівлю-продаж землі;

- створити Центральний Земельний Банк України і його регіональні відділення;

- забезпечити землевпорядні служби відповідними матеріально-технічними засобами та коштами для проведення робіт по реалізації земельного законодавства і завдань земельного реформування.

3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

3.1. Серед негативних явищ, які в нинішній час проявилися в усіх галузях народного господарства, особливим драматизмом виділяється загострена продовольча ситуація. Прийняті закони, постанови, укази не приносять бажаних результатів. Це свідчить про їх неповну обгрунтованість, половинчатість.

3.2. Щоб вийти з економічної кризи, потрібно:

- повне і остаточне вирішення питання власності;
- встановлення паритету цін на сільськогосподарську продукцію та промислову продукцію сільськогосподарського призначення;
- вирішення фінансових проблем (докорінна зміна існуючої системи оподаткування);
- розвиток експортного потенціалу країни;
- забезпечення сільського господарства відповідною технікою та іншими засобами виробництва.

3.3. Підвищення ефективності аграрного виробництва вимагає науково обгрунтованого, зваженого підходу до питання створення нових форм господарювання. Сільськогосподарське виробництво має ґрунтуватися не на підпорядкуванні однієї форми іншій, а тим більше не на насильницькій заміні. Між різними типами підприємств повинні виникати умови практичної необхідності, взаємовигідної співпраці, рівноправного партнерства.

3.4. В системі управління сільськогосподарськими й переробними підприємствами, одне з важливих місць займає організація та регулювання міжгосподарських і міжгалузевих зв'язків. Механізм міжгалузевих зв'язків дозволяє визначати й враховувати галузеві та територіальні особливості формування агропромислового комплексу. Велике значення має вивчення міжгалузевих зв'язків для регулювання обсягів виробництва й розподілу продукції аграрного сектору економічного регіону, оскільки він має дбати, в першу чергу, про власне забезпечення продовольчими товарами, а пізніше — їх вивіз за межі області. З цією метою в роботі розроблено баланс виробництва та споживання основних сільськогосподарських продуктів у Тернопільській області. Починати аналіз удосконалення регулювання міжгалузевих і міжгосподарських зв'язків потрібно з низових ланок — сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств.

3.5. Для виходу з кризи, в якій опинилася країна, необхідне успішне проведення аграрної реформи. На нашу думку магістральні напрямки її прискорення наступні:

- ліквідувати протиріччя між окремими положеннями в нормативних документах, прийнятих Верховною Радою України, щоб виробити більш чітке законодавство, яке б сприяло вирішенню усіх проблем щодо проведення земельної реформи та реформування майнових відносин;
- необхідно визначитися з цінами на землю;

- розробити пакет законодавчих актів, які регламентують купівлю-продаж землі та її оренду;
- необхідно створити Центральний Земельний Банк і його регіональні філіали;
- доцільно організувати єдину систему державних органів приватизації для ефективного здійснення державної політики у сфері приватизації за єдиним методологічним підходом;
- важливо розробити галузеві та регіональні програми ринкових перетворень. Ці програми повинні передбачати завдання з конкретними термінами та етапами реконструкції, демонополізації та децентралізації управління економікою області та конкретні об'єкти;
- здійснити пошук потенційних інвесторів для вкладання інвестицій внаслідок незадовільного стану фінансово-кредитної системи, невпинної інфляції, необґрунтованого підвищення цін на об'єкти приватизації;
- прискорити термін пільгового продажу акцій сільгоспвиробникам.

4. ОСНОВНІ РОБОТИ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ:

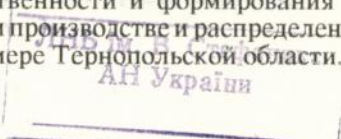
- 4.1. Оцінка ефективності сільськогосподарського машинобудування в умовах переходу до ринку. Збірник наукових статей. — Тернопіль, СМП Інтермед — Віта, 1994.
- 4.2. Організація планування виробництва у сільськогосподарських підприємствах. Навч. посібник. — Тернопіль, ТАНГ, 1994.
- 4.3. Питання власності в АПК. — Тернопіль, Збруч, 1995.
- 4.4. Програма з курсу «Основи маркетингу». — Тернопіль, ТАНГ, 1995.
- 4.5. Програма з курсу «Основи менеджменту». — Тернопіль, ТАНГ, 1995.
- 4.6. Удосконалення міжгалузевих та міжгосподарських зв'язків у тваринництві. Матеріали науково-виробничої конференції. — Тернопіль. — 24 лютого 1995 р.

АННОТАЦІЯ

Шевелева С.А. Экономические проблемы развития сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий в условиях трансформации форм собственности (на примере Тернопольской области).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.06.01 — Экономика предприятий и формы хозяйствования, 08.10.02 — Территориальные системы и комплексы. Институт региональных исследований НАН Украины, Львов, 1995.

Защищается рукопись диссертации, которая содержит исследования экономических предпосылок развития сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий Тернопольской области с учетом нынешних процессов трансформации собственности и формирования рыночных отношений в агропромышленном производстве и распределения продукции сельского хозяйства на примере Тернопольской области.

Shevelyova S.A. Economic problems of development of agricultural and processing plants in the conditions of transformation of the forms of ownership (on the example of Ternopil region).

The thesis for the degree of candidate of economic sciences on the speciality 08.06.01 — Economy of enterprises and the forms of management, and 08.10.02 — Territorial system and complexes. Institute of Regional investigations of the National Academy of Sciences, Lviv, 1995.

The manuscript of the thesis is being defended. It contains the investigations of economic preconditions of the development of agricultural and processing plants of Ternopil region taking into consideration the present day processes of transformation of the forms ownership and formation of market relations in agricultural production and distribution of its products on the example of Ternopil region.

Ключові слова: сільськогосподарські та переробні підприємства, форми власності, підприємництво.

Підписано до друку 26. 05. 1995 р. Формат 60x84 1/16. Друк офсетний.
Папір писальний. Друк. арк. 1,0. Зам. 1152. Тираж 100.

ОП ТВПК «Збруч», м. Тернопіль, вул. Живова, 11.

454147

Ar 32.689

AB 32.689